

„Pozoroval jsem vnější tkáň ovčího jazyka...“

Čtrnáctá kniha Ducha zákonů ve světle iatromechanické teorie

Hana Fořtová

Filosofický ústav AV ČR, v. v. i., Praha
fortova@flu.cas.cz

Abstract:

“I Have Observed the Outermost Part of a Sheep’s Tongue...”

The Fourteenth Book of The Spirit of the Laws in the Light of Iatromechanical Theory

The investigation of the influence of climate on humans is an integral part of political theory, for the study of laws must include all the factors that contribute to it. Montesquieu, who in his view of the human body follows the theses of iatromechanics, builds on medical teachings about “six non-natural things” in his theory of climate. The follow up to this theory shows that Montesquieu does not reduce thinking about the influence of external factors on the human body only to that of air and that the goal of physiological research is not a deterministic conception of politics, but to capture the multiplicity that human reason (and the legislator) must include in their decision-making.

Keywords: Charles Louis Montesquieu, *The Spirit of the Laws*, medicine, iatromechanism, body, climate, fiber, freedom

DOI: <https://doi.org/10.46854/fc.2023.3r.423>

Úvod¹

Vzhledem ke svému rozsahu a k širší záběru je dodnes Montesquieuův *Duch zákonů* interpretován nejrůznějšími způsoby;² význam Montesquieua pro teorii

---

1 Tato studie vznikla v rámci výzkumné činnosti Oddělení pro studium novověké racionality Filosofického ústavu AV ČR, v. v. i., v Praze.

2 Montesquieu (celým jménem Charles Louis de Secondat, baron de La Brède et de Montesquieu) bývá považován za myslitele klasického liberalismu a obhájce nastupujícího moderního politického myšlení (T. Pangle, M. Waddicor, P. Manent), za předchůdce, či přímo zakladatele sociologie (A. Comte, E. Durkheim, R. Aron), nebo též za významného teoretika zrodu moderního obchodu (C. Larrère, C. Spector). Viz též Larrère, C., *Actualité de Montesquieu*. Paris, Presses de Sciences Po 1999.

klasického liberalismu je však nezpochybnitelný. Pro tuto interpretační linii je přitom důležité vyrovnat se s teorií podnebí, jak ji Montesquieu předkládá ve čtrnácté knize *Ducha zákonů*, neboť některá tvrzení z této a z bezprostředně navazujících knih na první pohled ukazují na fatalistické přesvědčení autora o nemožnosti svobodného života v určitých zemích. Abychom správně pochopili, na čem svoje tvrzení Montesquieu zakládá, musíme se blíže podívat na východiska jeho zkoumání a konkrétně na jeho pojetí lidského těla.

Když v závěru první knihy *Ducha zákonů* Montesquieu nabízí výčet všech věcí, k nimž je zapotřebí vztahovat pozitivní zákony, uvádí: „Zákony se musí vztahovat k *přírodním podmínkám* země; k studenému, horkému či mírnému podnebí; ke kvalitě půdy, k poloze území a jeho velikosti...“³ Těmto tématům pak věnuje třetí část *Ducha zákonů*, která se skládá ze čtyř knih o podnebí,⁴ z knihy o povaze půdy a povrchu země a ze závěrečné knihy nazvané „O zákonech ve vztahu k principům, které utvářejí všeobecný duch, mravy a způsoby určitého národa“. Zde nalezneme slavné citace, že „příroda a podnebí téměř jako jediné ovládají divochy“ a že „nadvláda podnebí je první ze všech vlád“.⁵ Podnebí se také objevuje ve výčtu ve čtvrté kapitole devatenácté knihy: „Různé věci vládnou lidem: podnebí, náboženství, zákony, zásady vlády, příklady minulých činů, mravy, způsoby; z nich se utváří všeobecný duch, který je jejich výsledkem.“⁶

Čtrnáctá kniha *Ducha zákonů* představuje vzhledem k dosavadnímu zkoumání politických zřízení ostrý předěl. Po úvodní větě shrnující hlavní myšlenku celé knihy, totiž že zákony mají přihlížet k rozdílným vášním a povahám, jež se mění v závislosti na podnebí, Montesquieu bez přípravy uvede: „Chladný vzduch smrštuje okraje vnějších vláken našeho těla, což zvyšuje pružnost těchto vláken a podporuje tok krve zpět k srdci. Zároveň chladný vzduch snižuje délku těchto vláken, čímž dále zvyšuje jejich sílu. Naproti

3 Montesquieu, Ch. L., *O duchu zákonů I*, 3. Přel. H. Fořtová. Praha, OIKOYMENH 2010, s. 21.

4 Jde o tyto knihy: O zákonech, v jejich vztahu k povaze podnebí (XIV); Jaký vztah mají k povaze podnebí zákony o občanském otroctví (XV); Jaký vztah mají k povaze podnebí zákony o domácím otroctví (XVI); Jaký vztah mají k povaze podnebí zákony o politickém otroctví (XVII). Viz Montesquieu, Ch. L., *O duchu zákonů II. Obrana Ducha zákonů*. Přel. H. Fořtová. Praha, OIKOYMENH 2015. V celé této stati je Montesquieuovo dílo dále citováno v úplnosti, tedy podle obou uvedených vydání (2010 a 2015) v překladu H. Fořtové, a to takto: *O duchu zákonů*, číslo knihy, číslo kapitoly a strany.

Pojem podnebí (*le climat*) byl až do 18. století výraz náležející do oblasti geografie, nikoli meteorologie. *Climat* označovalo určitý region, území vymezené zeměpisnou šířkou. V 18. století se začíná postupně prosazovat význam, podle něhož *climat* označuje souhrn atmosférických podmínek na daném území. Montesquieu používá tento výraz v obou významech, podnebí označuje jak kvalitu vzduchu v určité oblasti, tak samu tuto oblast.

5 Montesquieu, Ch. L., *O duchu zákonů* XIX, 4, s. 346; a též, *O duchu zákonů* XIX, 14, s. 352.

6 Montesquieu, Ch. L., *O duchu zákonů* XIX, 4, s. 346.

tomu teplý vzduch rozvolňuje okraje vláken a prodlužuje je, a tak snižuje jejich sílu a pružnost.⁷ Jedná se o poněkud nečekané tvrzení, když uvážíme, že před sebou máme politický spis, který se až do té doby zabýval klasickými tématy politické teorie, tedy otázkou svobody v jednotlivých zřízeních, problematikou výchovy či úpadkem principu republiky, monarchie a despotie. Najednou však Montesquieu mluví o vláknech, štávách či míze a o stranu dál napíše: „Pozoroval jsem vnější tkáň ovčího jazyka v místě, kde se zdá být na pouhý pohled pokryta výstupky. Pod mikroskopem jsem na těchto výstupcích viděl chloupky a jakoby chmýří. Mezi výstupky byly pyramidy, které na konci tvořily jakoby chomáčky.“⁸ Tato stěžejní druhá kapitola čtrnácté knihy, v níž Montesquieu podrobně vysvětluje vztah mezi tělesnými počitky a lidskými vášněmi, je přitom celá převzata z *Eseje o příčinách, které mohou ovlivňovat povahy a charaktery*, kde Montesquieu zkoumá přírodní (fr. *les causes physiques*) a morální příčiny ovlivňující člověka.⁹ Tento spis je završením Montesquieuovy dráhy amatérského vědce, tedy období, kdy se dle vlastních slov považoval za „přísného karteziána“. Lidské tělo je zde pro něj, podobně jako pro Descarta, „strojem“ (fr. *la machine*), lidské vášně jsou pak výslednicí vnějších faktorů tělesné povahy.

Cílem našeho textu je osvětlit Montesquieuovy náhledy na lidské tělo a jeho interakci s prostředím skrze nauku o „šesti ne-přirozených věcech“, významnou lékařskou teorii tehdejší doby, a ukázat, jaký dopad má toto

7 Montesquieu, Ch. L., *O duchu zákonů* XIV, 2, s. 261–262.

8 Tamtéž, s. 263. Denis de Casabianca ukazuje, že navzdory zdání roztržitosti kniha *O duchu zákonů* nepostrádá řád, neboť její jednotlivé části jsou propojeny snahou o pochopení zákonů v různých perspektivách a s tím související otázkou dosahu činnosti zákonodárce. V knihách I–XIII Montesquieu studuje zákony vzhledem k politické struktuře, v níž se nacházejí, čtrnáctá kniha podle Casabianky otevírá nový celek (knihy XIV–XXVI), kde Montesquieu zkoumá pozitivní zákony v situačním kontextu, tj. vzhledem k přírodním podmínkám dané země, ale též s ohledem na mravy a zvyky jednotlivých národů, jejich náboženství nebo vztah k obchodování. Na tento celek navazuje závěrečný oddíl, jedná se o knihy XXVII až XXXI, kde jsou na příkladu římských zákonů o dědictví a na vývoji franckých zákonů rozebírány zákony z hlediska jejich dějinného vývoje. Ohledně čtrnácté knihy Casabianca píše: „podněbí, které poukazuje na odlišnost, otevírá otázku nepolitických podmínek zákonodárství.“ Casabianca, D. de, *L'Esprit des lois*. Montesquieu. Paris, Ellipses 2003, s. 28.

9 Fr. *Essai sur les causes qui peuvent affecter les esprits et les caractères*, dále v textu citováno jako *Esej o příčinách*. Spis, pocházející z let 1735–1737, za Montesquieuova života nikdy nevyšel. Kromě druhé kapitoly čtrnácté knihy je z *Eseje o příčinách* převzata pasáž o anglické chorobě ve dvanácté kapitole této knihy. Převzaté pasáže jsou ze stran 2 až 8, 11 až 13 a 14 až 19 rukopisu *Eseje o příčinách*, odchylky jsou nepatrné. Viz Barrera, G., Notes. In: Montesquieu, Ch. L., *Essai sur les causes qui peuvent affecter les esprits et les caractères*. In: *Œuvres complètes de Montesquieu*. Vol. 9: *Œuvres et écrits divers* (II). Éd. P. Rétat. Oxford, Voltaire Foundation 2006, s. 219, pozn. č. 4. Montesquieu a ostatní autory citujeme ve vlastním překladu; u Montesquieua pro rozlišení v případech *Myšlenek* odkazujeme na „myšlenku“, u *Spicilegia* na „článek“. Sousloví *les causes physiques* překládáme podle kontextu jako příčiny přírodní, tělesné či fyzické (povahy).

zkoumání na politickou teorii předloženou v *Duchu zákonů*. Stranou ponecháme vztah mezi příčinami morálními a přírodními, neboť se jedná o velmi široké téma, které již bylo předmětem několika studií.¹⁰ Zaměříme se na příčiny přírodní povahy ovlivňující člověka, tak jak jsou představeny v *Eseji o příčinách*, neboť jsme přesvědčeni, že rozbor tohoto pojednání nám umožní lépe pochopit tvrzení z čtrnácté knihy *Ducha zákonů*.

Montesquieu jako stoupenec iatromechanismu

Základní jednotkou lidského těla je podle Montesquieua vlákno. Již Descartes se domníval, že těla živočichů i člověka tvoří tkáň vláken,¹¹ koncept vlákna jako základní struktury lidského těla pak rozvinuli v druhé polovině 17. století stoupenec iatromechanismu.¹² Mezi nejvýznamnější iatromechaniky patřili italská lékaři Giovanni Alfonso Borelli (1608–1679) a jeho žák Marcello Malpighi (1628–1694), Giorgio Baglivi (1669–1706) či Skot Archibald Pitcairne (1652–1713), koncept vlákna však používal ve své teorii též Francis Glisson (1597–1677), jehož pojetí lidského organismu bylo ovlivněno vitalismem.¹³ Všichni tito lékaři přijímali Descartovu myšlenku lidského těla jakožto stroje řízeného zákony mechaniky, zároveň však kritizovali konkrétní body kar-

10 Například: Mason, S., *La Physiologie des Mœurs selon Montesquieu. Cadre académique et postérité médicale*. In: *Actes du colloque tenu à Bordeaux 2000*. Bordeaux, Académie de Bordeaux 2001, s. 387–396; Kra, P., *Le développement des rapports entre les causes physiques et les causes morales dans L'esprit des lois*. In: *Actes du colloque international tenu à Bordeaux, du 3 au 6 décembre 1998 pour commémorer le 250eme anniversaire de la parution de L'esprit des lois*. Bordeaux, Académie de Bordeaux 1999, s. 397–402.

11 Descartes, R., *Traité de l'Homme*. In: *týž, Œuvres complètes*. Éd. Ch. Adam – P. Tannery. Vol. XI. Paris, Vrin 1996, s. 201. Montesquieu, Ch. L., *Pensées. Le Spicilège*. Éd. L. Desgraves. Paris, Laffont 1991, článek 159, s. 703.

12 Některé citované lékařské spisy se nám podařilo konzultovat pouze ve francouzském překladu; týká se to knihy Johna Arbuthnota *An Essay Concerning the Effects of Air on Human Bodies* a spisu *Institutiones* Hermana Boerhaaveho. Arbuthnota citujeme podle francouzského překladu z roku 1742, Boerhaaveho podle francouzského překladu z roku 1740, pořízeného La Métriem. Pojem „organismus“ označující funkční celek lidského těla tvořený jednotlivými orgány se objevuje až v 19. století, Montesquieu a další autoři 17. a 18. století mluví o „těle“ (*le corps*), případně o „stroji“ (*la machine*). Termín *les esprits* (*pneuma, spiritus*) pro označení jemných plynů či nervové štávy zajišťující životní funkce organismu překládáme výrazem „spirity“. V českém překladu knihy W. Röda, *Novověká filosofie I* se v souvislosti s výkladem teorie T. Hobbese objevuje pojem „duchové“, který se nám však v našem kontextu nezdá vhodný. Viz Röd, W., *Novověká filosofie I*. Přel. J. Karásek. Praha, OIKOYMENH 2001, s. 236. Konečně v české vědě je před pojmem „iatromechanika“, který jsme zde v souladu s francouzskou tradicí zvolili, často dávána přednost pojmu „iatrofyzika“; jde o synonyma.

13 V Montesquieuově knihovně nalezneme základní Borellioho díla (*De motu animalium, De vi percussionis et motionibus naturalibus*), dále souhrnné dílo Malpighiho a několik knih Glissona (např. *Tractatus de ventriculo et intestinis*). Viz Desgraves, L. – Volpilhac-Augier, C. (éd.), *Catalogue de la bibliothèque de Montesquieu à La Brède*. Napolí – Paris – Oxford, Liguori – Universitas – Voltaire Foundation 1999.

teziánského pojetí, například pohyb spiritů¹⁴ nebo způsob přenosu počítků. Ve své knize o lékařství a fyziologii 17. století charakterizuje M. Grmek teoretickou pozici iatromechanistů takto: „Základní ideou iatromechanismu je redukce životních funkcí jednotlivých orgánů na složitou a dobře uspořádanou soustavu malých strojů.“¹⁵ Výraz „vlákno“ se přitom začíná běžně objevovat v anatomických spisech v poslední třetině 17. století, vrcholné období iatromechanismu můžeme situovat mezi léta 1660 až 1670.¹⁶

Podle Montesquieua je základem fungování lidského těla vzájemná interakce pevných a tekutých složek.¹⁷ Významnou roli uvnitř lidského stroje neplní pouze vlákna, tedy trubice, ale též tekutina, která jimi protéká. Důležitost vzájemného vztahu mezi těmito dvěma prvky zdůrazňuje již Baglivi, plného rozvinutí se tato myšlenka dočkala v díle holandského lékaře Hermana Boerhaaveho (1668–1738).¹⁸ Tento profesor na univerzitě v Leydenu, který sám sebe považoval za stoupence iatromechanické teorie, se na rozdíl od ostatních iatromechaniků zajímal o chemii, již chtěl vynést na úroveň sa-

-
- 14 V 17. století je existence spiritů všeobecně přijímána, pouze někteří lékaři ji popírají (například Harvey či Sténon); o spiritech se mluví právě v souvislosti se svalovým pohybem. Montesquieu hájí existenci spiritů například ve shrnutí disertace Jeana Grégoira *Contre les esprits animaux*, které pronesl po svém projevu u příležitosti zahájení nového akademického roku v bordeauxské akademii roku 1717. Viz Montesquieu, Ch. L., *Résomption de la dissertation de M. Grégoire contre les esprits animaux*. In: *Œuvres complètes de Montesquieu*. Vol. III. Éd. A. Masson. Paris, Nagel 1955, s. 56–67.
- 15 Grmek, M., *La première révolution biologique. Réflexion sur la physiologie et la médecine du XVIIe siècle*. Paris, Payot 1990, s. 170.
- 16 Roku 1661 vydává Malpighi *De pulmonibus*, roku 1662 vychází latinsky Descartův spis *De homine* a Belliniho *Exercitatione anatomica de structura et usu renum*; 1664 zásadní dílo Sténona *De musculis et glandulis specimen* a též francouzské vydání *De homine*; o rok později vydává Hooke spis *Micrographia*, ve stejném roce pronáší Sténon slavnou přednášku o anatomii mozku. Konečně roku 1666 vychází Malpighiho pojednání *De structura viscerum*. Borelliho spis *De motu animalium* je vydán posmrtně v letech 1680–1681.
- 17 Na souvislost mezi iatromechanickými teoriemi a pochopením fungování lidského těla u Montesquieua poukázal jako první ve své disertaci Denis de Casabianca, který se věnoval pojetí vědy u Montesquieua a jeho vědeckým teoriím týkajícím se lidského těla, otázky rozmnožování či stavby těl rostlin. Casabianca ukázal, že i když Montesquieu nebyl význačným vědcem, znal nejnovější vědecké teorie své doby a ve svém pojetí lidského těla byl stoupencem iatromechanismu. Casabianca, D. de, *Le sens de l'esprit. Les sciences et les arts: formations du regard dans L'esprit des lois*. Disertace obhájená na Université Aix-Marseille I, 2002. Disertace vyšla následně v knižní podobě: Casabianca, D. de, *Montesquieu. De l'étude des sciences à L'esprit des lois*. Paris, Honoré Champion 2008. Jak ukázala ve své knize E. Barria-Poncetová, Montesquieu teorie italských vědců, stoupenců iatromechanismu (Borelliho, Malpighiho, Bagliviho) dobře znal. Seznámil se s nimi již ve dvacátých letech 18. století před svojí cestou do Itálie, která na něj měla v této věci zásadní vliv. Viz Barria-Poncet, E., *L'Italie de Montesquieu. Entre lectures et voyages*. Paris, Classiques Garnier 2013, s. 304–344.
- 18 Duchesneau, F., *La physiologie des Lumières*. The Hague – Boston – London, Martinus Nijhoff 1982, s. 104. Montesquieu měl ve své knihovně hlavní Boerhaaveho díla (*Aphorismi de cognoscendis et curandis morbis*, *De viribus medicamentorum*, *Institutiones medicae*, *Methodus discendi artem medicam*, *Institutiones et experimenta chimiae*), jedná se v ní – vedle Glissona – o jednoho z nejlépe zastoupených lékařů.

mostatné vědy díky zavedení matematických a fyzikálních principů do tohoto odvětví.¹⁹ Ve svém díle *Institutiones* Boerhaave ohledně struktury lidského těla píše: „Pevné části jsou buď cévy, jimiž protékají tělesné šťávy, nebo nástroje tak vytvořené, uzpůsobené a navzájem propojené, že jejich zvláštním utvářením je možné provádět určené pohyby, pokud vznikne příčina takového pohybu. [...] Tekuté části jsou obsaženy v částech pevných, je jimi pohybováno, ve svém pohybu jsou determinovány, promíšeny, odděleny, změněny. Pohybují cévami díky nástrojům, které jsou s nimi provázány; opotřebovávají a mění jejich stěny a napravují ztráty, které v nich způsobily. K těmto dějům dochází na základě zákonů hydrostatiky, hydrauliky či mechaniky. Když poznáme povahu každé jednotlivé šťávy, musíme v souladu s těmito zákony vysvětlit činnosti, které na nich výlučně závisejí, a to do té míry, jak je můžeme objevit všemi možnými druhy experimentů.“²⁰

Boerhaave tedy rozlišuje mezi pevnými a tekutými částmi lidského těla, pohyb se uskutečňuje skrze vzájemný vztah obou složek. Svalový stah vysvětluje Boerhaave jako tlak nervové šťávy uvnitř svalových vláken, která jsou schopna vibrace.²¹

Podobně vysvětluje přenos počitků a svalový stah i Montesquieu. Počitek podle něj přenáší nervová šťáva proudící uvnitř vláken, což vyžaduje pružnost těchto vláken a jejich pohyb. Stejně jako u hudebních nástrojů je tento pohyb vibrační, počitek jako takový je však nesen animálními spirity, respektive jej zajišťuje tlak těchto spiritů na mozek či na sval, kterým má být pohybováno. Jde přitom podle něj o „vzájemné věci“,²² o dvě činnosti, které jsou nezbytné pro přenos vzruchu od místa jeho vzniku do mozku, nikoli o pouhou vibraci.²³ Pro oba autory je při přenosu vzruchu vibrace vláken doplněna tlakem nervové šťávy, přičemž tento tlak způsobuje stah svalu. Montesquieu ve svém náhledu na lidské tělo vychází přednostně z koncepce výše uvedeného holandského lékaře, která je na počátku 18. století určitým završením iatromechanických teorií.

19 Lindeboom, G. A., *Herman Boerhaave. The Man and His Work*. London, Methuen 1968, s. 328.

20 Boerhaave, H., *Institutiones*, § 40–41, první vydání, 1708. Citováno podle francouzského překladu in: Duchesneau, F., *La physiologie des Lumières*, c.d., s. 104–105.

21 Taton, R., *La science moderne. De 1450 à 1800*. Paris, Presses Universitaires de France 1995 (1958), s. 632.

22 Montesquieu, Ch. L., *Essai sur les causes qui peuvent affecter les esprits et les caractères*, c.d., s. 228.

23 Podrobně rozebíráme téma svalového stahu a přenosu vzruchu v naší disertaci, v tomto bodě se odchylieme od náhledu Casabianky, který se domnívá, že přenos počitku je pouze vibrační. Casabianca, D. de, *Montesquieu. De l'étude des sciences à L'esprit des lois*, c.d., s. 272. Fořtová, H., *Nature: příroda a přirozenost v Montesquieuově díle O duchu zákonů*. Disertace obhájená na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy, 2010, především kapitola II. 3, s. 64–73. V této práci se věnujeme též pozici Montesquieua v rámci iatromechanismu.

Interakce mezi pevnými a tekutými částmi tvoří u Montesquieua, stejně jako u italských lékařů či Boerhaaveho podstatu živého organismu. Montesquieu tento bod několikrát zdůrazňuje: „Hmota, vybavená všeobecným pohybem, na jehož základě se stvořil řád nebes, musí mít též zvláštní pohyby, které vedou k jejímu uspořádání. Uspořádání, ať již v rostlinách či u zvířat, nemůže být téměř nic jiného než pohyb tekutin v trubicích. Tekutiny obíhající v těle mohou snadno vytvořit další trubice, či stávající trubice prodloužit.“²⁴ Teorii vzájemného vztahu pevných a tekutých složek těla Montesquieu plně rozvíjí při uvažování o vlivu vnějšího prostředí na „lidský stroj“. Pouze skrze toto působení můžeme nahlédnout fungování lidského těla, neboť každý jedinec je formován prostředím, v němž žije. Otázka vlivu vnějšího prostředí je tedy zásadní pro uvažování o zdravém stavu lidského organismu. Tohoto problému se dotýká i Boerhaave v rámci obecné patologie, když si klade otázku po povaze nemocí. Nepřiměřené působení vnějších vlivů totiž může vést k chorobě a v nehorším případě i k zániku živého organismu. Právě tomuto působení vnějších příčin na lidské tělo se věnuje teorie o „šesti nepřírozených věcech“.

Sex res non naturales

Montesquieu nazývá své pojednání o příčinách ovlivňujících povahy a charaktery „esejí“, což evokuje příbuznost s dobovými díly anglické proveniencce.²⁵ Již starší interpreti zdůrazňovali podobnost mezi Montesquieuovými náhledy na podnebí a teoriemi anglického lékaře Johna Arbuthnota (1667–1735), představenými v jeho knize *An Essay Concerning the Effects of Air on Human Bodies*.²⁶ Arbuthnot byl stoupencem iatromechanismu, sám sebe považoval za žáka Boerhaaveho. Na podobnost mezi tezemi anglického lékaře a Montesquieua upozornil Joseph Dedieu, který ve své knize cituje na patnáct pasáží, v nichž se podle něj Montesquieu inspiroval Arbuthnotovou prací.²⁷ Montesquieu Arbuthnota cituje ve svém díle dvakrát, nikoli však ve čtr-

24 Montesquieu, Ch. L., *Pensées. Le Spicilège*, c.d., myšlenka 76, s. 203. Tuto myšlenku Montesquieu rozvíjí v *Essai d'observations sur l'histoire naturelle*, když se zabývá otázkou rozmnožování rostlin.

25 Toho si všímá v úvodním komentáři k *Eseji o příčinách* Guillaume Barrera. V celém Montesquieuově díle nalezneme pouze tři eseje. Kromě námi zkoumaného spisu to je *Essai d'observations sur l'histoire naturelle a Essai sur le goût*. Barrera, G., Introduction à L'essai sur les causes qui peuvent affecter les esprits et les caractères. In: Montesquieu, *Essai sur les causes qui peuvent affecter les esprits et les caractères*, c.d., s. 211.

26 Arbuthnot, J., *An Essay Concerning the Effects of Air on Human Bodies*. London. Printed for J. Tonson 1733.

27 Dedieu, J., *Montesquieu et la tradition politique anglaise*. Paris, Librairie Victor Lecoffre 1909, s. 212–225. Tyto pasáže se týkají především čtrnácté knihy *Ducha zákonů*.

nácté knize *Ducha zákonů*; jméno anglického lékaře se objevuje v poznámce pod čarou v šestnácté knize²⁸ a ve *Spicilegiu*.²⁹ Shackleton považuje prakticky za jisté, že se oba muži setkali během Montesquieuova pobytu v Anglii. Montesquieu setrval v Londýně od listopadu 1729 do května roku 1731, tedy v době, kdy Arbuthnot pracoval na své knize.³⁰ Oba muži měli společné přátele (lord Chesterfield, Bolingbroke), byli členy zednářské lóže i Královské společnosti (*Royal Society*). Jak poznamenává ve své disertaci o Arbuthnotovi Claude Bruneteau, francouzský překlad Arbuthnotovy knihy se nacházel v knihovně v Bordeaux.³¹ Konečně Joseph Raulin, lékař z Néraku a Montesquieuův přítel, se považoval za Arbuthnotova žáka. Můžeme tedy předpokládat, že Montesquieu teorie anglického lékaře znal.

Arbuthnot vydal dvě pojednání ohledně vlivu vnějších faktorů na lidské tělo, co se týče jeho zdraví a nemoci; prvním je roku 1731 vydaná *An Essay Concerning the Nature of Aliments and the Choice of Them According to the Different Constitutions of Human Bodies*, druhou je již zmiňovaná esej o vlivu vzduchu na lidský organismus. Těmito dvěma pojednáními se přitom anglický lékař přihlašuje ke staré tradici textů poskytujících rady, jak se udržet ve zdraví vzhledem k tzv. *sex res non naturales* („šesti ne-přirozeným věcem“). V „Předmluvě“ k *An Essay Concerning the Effects of Air on Human Bodies* totiž Arbuthnot píše: „Když jsem vydal svoji *Esej o stravě*, slíbil jsem v Předmluvě, že pojednám stejným způsobem o ostatních *ne-přirozených* věcech, jako je vzduch, odpočinek či pohyb. Dnes tedy alespoň nedokonale plním svůj slib, raději než abych mu zcela nedostál. Vzduch je, dle mého soudu, po stravě tou z *ne-přirozených* věcí, která v rámci svého podílu na životních operacích dosud nebyla dostatečně prozkoumána vzhledem k Fyziologii tohoto plynu.“³²

S ohledem na zřetelnou podobnost mezi Arbuthnotovou teorií o vlivu podnebí na lidské tělo a jeho vášně a Montesquieuovým pochopením téhož tématu v *Duchu zákonů*³³ před námi vyvstává otázka, zda se Montesquieu

28 Montesquieu, Ch. L., *O duchu zákonů* XVI, 4, poznámka č. 7, s. 299.

29 Montesquieu, Ch. L., *Pensées. Le Spicilege*, c.d., myšlenka 781, s. 913.

30 Shackleton, R., *Montesquieu. A Critical Biography*. London, Oxford University Press 1961, s. 307. Arbuthnot svou knihu vydal roku 1733.

31 Bruneteau, C., *John Arbuthnot (1667–1735) et les idées au début du dix-huitième siècle*. Disertace obhájená v červnu 1973 na Univerzitě Paris III. Lille 1974, s. 272. Žádné Arbuthnotovo dílo naopak nenalezeme v *Katalogu* knihovny v La Brède.

32 Arbuthnot, J., *Essai des effets de l'air sur le corps-humain*. Trad. de B. de Pebrandié. Paris, Jacques Barois 1742, Préface, s. ix–x.

33 K této podobnosti viz podrobněji již zmiňovanou knihu Josepha Dedieu, v novější době potom komentář Guillaumea Barrery k *Eseji o příčinách* (viz výše pozn. č. 9 a 25). Dedieu však ve své studii pouze klade vedle sebe vybrané pasáže, aniž by se pokusil o jejich hlubší srovnání. Barre- ra ve svém komentáři k *Eseji o příčinách* podobnost mezi tezemi obou autorů zmiňuje, dále ji však nerozvíjí. Casabianca se ve své disertaci podrobně věnuje představení iatromechanismu, otázku podnebí ani strukturu *Eseje o příčinách* však blíže nezkoumá.

ve své *Eseji o příčinách* inspiroval touto lékařskou teorií, a pokud ano, jaké důsledky z toho plynou pro pasáže převzaté z této eseje do *Ducha zákonů*.

Počátek konceptu *sex res non naturales* je spojen se jménem Galéna, hledání odpovědi na otázky po vhodném způsobu života přispívajícím k zachování zdraví vzhledem k vnějším okolnostem však nalezneme již u Hippokrata. Pod Hippokratovým jménem se nám totiž dochoval spis *Peri diaietés* (*De regime, O dietě*) obsahující základní zásady zdravovědy.³⁴ Zdraví je zde nahlíženo jako stav rovnováhy mezi tím, co člověk požije, a tím, co spotřebuje jeho tělo; nebezpečí představuje pletorický stav způsobený nadměrným přísunem stravy. Dokonalá rovnováha je nedosažitelná, žádný člověk není zcela zdrav, takže udílené rady mohou být užitečné všem. Námětem pojednání není pouze strava, ale též tělesná aktivita, sexualita, věk či místo, kde člověk bydlí.

Konceptem *sex res non naturales* tedy Galén navazuje na hippokratovskou tradici, zároveň nám už ovšem představuje klasifikaci, která se později stane kanonickou; u Galéna totiž poprvé čteme přesný výčet šesti faktorů, jež mohou každému pomoci udržet si zdraví. Koncept šesti „ne-přirozených věcí“ zasahuje od počátku do oblasti hygieny i patologie; uměřené používání věcí, které k organismu přicházejí zvnějšku, může přispět k jeho dobré rovnováze, tj. ke zdraví. Ztráta vnitřní rovnováhy našeho těla působením těchto vnějších faktorů vede naopak k nemoci. Správná míra *sex res non naturales* je podle Galéna nutná pro dosažení vysokého věku, řecký lékař zároveň klade důraz na individuální přístup.

„Šest ne-přirozených věcí“ tvoří ve skutečnosti převážně dvojice: *aer* (vzduch a obecné prostředí), *cibus et potus* (strava a nápoje), *motus et quies* (pohyb a klid), *somnus et vigilia* (spánek a bdění), *retentio et evacuatio* (zadržování a vylučování) a konečně *animi affectus* (vášně duše). Jak ukazuje ve svém článku o původu této teorie Rather, tento seznam nalezneme v Galénově pojednání *Techné iátriké* (*Ars medica, Lékařské umění*), ovšem označení těchto dvojic jako *sex res non naturales*, či pouze *non naturales*, je pozdější. Poprvé se objevuje v latinském překladu arabských lékařských spisů (především Avicennova *Kánonu*), které vycházely do velké míry právě z Galéna. Díky těmto latinským překladům vstupuje koncept *sex res non naturales* do Evropy, kde se postupně stává součástí lékařské tradice. Jako teorie spadající do oblasti patologie i hygieny pak přetrvává až do 19. století.³⁵

Sám pojem „ne-přirozené“ neznamená, že by tyto faktory byly považovány za protivící se přirozenosti člověka, jde spíše o to, že jsou z hlediska lidské-

34 Viz Ayache, L., *Hippocrate*. Paris, Presses Universitaires de France 1992, s. 16 a především s. 52–56, kde nalezneme podrobný rozbor tohoto spisu.

35 Rather, L. J., The “Six Things Non-natural”: A Note on the Origins and Fate of a Doctrine and Phrase. *CLIO MEDICA. Acta Academiae Internationalis Historiae Medicinae*. Vol. 3. Oxford – New York, Pergamon Press 1968, s. 337–349.

ho těla vnější (na rozdíl od spiritů, tělních tekutin či orgánů), zároveň však nezbytné pro jeho fungování.³⁶ Podle jiného výkladu označuje pojem „ne-přirozené“ účinky těchto faktorů. Boerhaave uvádí, že tyto faktory mohou stejně tak přispívat ke zdraví člověka, jako mu škodit. Důležité je, aby s nimi bylo zacházeno uměřeně, při ztrátě míry se tyto „ne-přirozené věci“ stávají okolnostmi jdoucími proti přirozenosti.³⁷

Nauka o *sex res non naturales* se rozvíjí ve středověku, zájem o tento koncept zdravotní vědy pak pokračuje i v 17. století, kdy se do popředí dostává mechanistické pojetí lidského těla. Největší rozkvět zažívá tato teorie v Anglii, kde v 18. století nalezneme celou řadu pojednání analyzujících detailně účinky *non naturales* v rámci preventivní medicíny. Například roku 1707 vydává Jeremy Wainwright knihu nazvanou *A Mechanical Account of the Non-Naturals Being a Brief Explication of the Changes Made in Humane Bodies by Air, Diet etc.* Roku 1724 vychází v Londýně dílo již zmiňovaného Cheyneho *An Essay of Health and Long Life*, o několik let později vydává John Burton *A Treatise on the Non-Naturals* (1738). Jak evokuje již sám název Wainwrightovy knihy, vysvětlení účinků *non naturales* je zde mechanistické, či spíše mechanicko-hydraulické. Zatímco Wainwright v úvodu svého pojednání oslavuje postavu Newtona a hlásí se k Pitcairnovi, přednímu představiteli iatromechanismu v Británii, Cheyne byl Pitcairnovým žákem na univerzitě v Edinburghu.

Cílem těchto autorů je ukázat, jak vnější faktory působí na vlákna a tekutiny lidského těla; teplý podobně jako vlhký vzduch vlákna rozvolňuje a natahuje, zatímco chlad vede k napětí a smršťování vláken živého organismu, a tudíž k jejich zkrácení. Tekutiny těla mohou tuhnout (v chladu), či se ředit a roztahovat (v teple). Arbutnot ve svém pojednání o účincích vzduchu uvádí: „Určitý stupeň tepla, ne tak velký, aby vedl k vyschnutí či ke zničení pevných částí těla, prodlužuje a rozvolňuje vlákna; to vede ke sklíčenosti a slabosti, jakou pociťujeme v teplých dnech: důsledky tohoto rozvolnění vláken a roztažení tekutin teplem jsou zřejmé na pohled či na omak; neboť vnější části těla jsou v teplém počasí nafouknutější nežli ve studeném. [...] Zima vede ke zhuštění vzduchu v poměru ke stupni chladu; stahuje vlákna živočichů i tekutiny jejich těla, kam až dosáhne. To dokazují rozměry zvířat, která

36 Tamtéž, s. 338.

37 Viz Boerhaave, H., *Institutiones*, § 740–745 (viz výše pozn. č. 20). Cheyne ohledně pojmu „ne-přirozené“ píše: „A abych mohl psát v jistém řádu a souvislostech, rozhodl jsem se přinést určitá pozorování a úvahy o *ne-přirozených věcech* (jak jsou nazývány, možná proto, že ve svém před-přirozeném stavu jsou vůči lidské konstituci velmi škodlivé; nebo, a to je pravděpodobnější, protože jsou sice nezbytné pro zachování člověka, přesto však mohou být vůči němu považovány za vnější příčiny, nebo za odlišné příčiny od vnitřních příčin způsobujících nemoci.“ Cheyne, G., *An Essay of Health and Long Life*. London. Printed for G. Strahan and J. Leake 1724, s. 3.

jsou v chladu skutečně menší. Chlad stahuje vlákna nejen svou schopností srážlivosti, ale též tím, že zhušťuje vlhkost vzduchu.³⁸

Účinek všech *non naturales* je mechanický, stejně jako účinek vzduchu. Spánek či bdění, pohyb či klid, a dokonce i vášně duše působí obdobným způsobem na vlákna a tekutiny našeho těla. Takto popisuje Cheyne právě účinek vášni na lidské tělo: „[Vášně] způsobují po určitý krátký čas rychlý a hbitý pohyb tekutin a stažení a sevření pevných částí. Náhlé výbuchy radosti či zármutku, rozkoše či bolesti stimulují a povzbuzují nervová vlákna a obaly trubic živočichů, a tím zároveň dodávají rychlost a hbitější pohyb tekutinám, které jsou v nich obsaženy. A protože funkce srdce i plic nezávisí na vůli, mají na ně vášně bezprostřednější účinek.“³⁹

Vidíme, že *non naturales* působí veskrze mechanicky. Tato pojednání jsou přitom zaměřena především prakticky, vysvětlení působení těchto faktorů na lidské tělo, a tedy na možný rozvoj nemoci doplňují rady, jak má člověk pečovat o své zdraví, neboť „je zřejmé, že je snazší si zdraví *uchovat* nežli jej znovu *nabyt* a je snazší nemocem *zabránit* nežli je *léčit*“.⁴⁰ Cílem je naučit se zacházet s těmito vnějšími faktory s mírou, neboť pouze v uměřenosti je možné nalézt zdraví.

Esej o příčinách a nauka o „šesti ne-přirozených věcech“

Montesquieuova *Esej o příčinách* není lékařským pojednáním, struktura její první části i její obsah však ukazují, že vychází z lékařského konceptu *sex res non naturales*. Cílem eseje je určit všeobecné příčiny, jež působí na lidské povahy, ať již se jedná o příčiny fyziologické, či morální. Soubor těchto příčin totiž utváří povahu určitého národa, kterou musí vzít v potaz každý, kdo chce porozumět zákonům dané země. Přestože v rámci této eseje zabírají pasáže o přírodních příčinách více místa nežli část věnovaná příčinám morálním, Montesquieu jasně uvádí, že rozhodující podíl na utváření charakteru jednotlivého člověka i národa mají příčiny morální: „Morální příčiny utvářejí více obecnou povahu národa a více rozhodují o kvalitě jeho ducha nežli příčiny přírodní.“⁴¹ Toto přesvědčení se objeví i v *Duchu zákonů*.

V *Eseji o příčinách* ani nikde jinde v Montesquieuově díle nenalezneme označení *non naturales*. Montesquieu ve jmenované eseji ani nesleduje přesně pořadí jednotlivých faktorů, přestože již od doby svého vzniku zůstává

---

38 Arbuthnot, J., *Essai des effets de l'air sur le corps humain*, c.d., s. 64.

39 Cheyne, G., *An Essay of Health and Long Life*, c.d., s. 153.

40 Tamtéž, s. 2.

41 Montesquieu, Ch. L., *Essai sur les causes qui peuvent affecter les esprits et les caractères*, c.d., s. 257.

Galénův výčet šesti vnějších příčin s jednou výjimkou neměnný.⁴² Například v Cheyneho knize odpovídá prvních šest kapitol jednotlivým faktorům, které jsou postupně rozebírány, závěrečná kapitola se zabývá nemocemi, jež přímo nespádají ani pod jednu z těchto příčin.⁴³ Montesquieu však sleduje ve své eseji jiný řád, totiž postup od obecného k jednotlivému, jak uvádí v samém úvodu svého pojednání: „Tyto příčiny se stávají tím méně libovolné, čím obecnější je jejich dopad; takto víme lépe, co vede k určitému charakteru nějakého národa, než co způsobuje povahu určitého jedince, víme lépe, co proměňuje pohlaví, nežli to, co ovlivňuje jednotlivého člověka, lépe poznáme, co vytváří ducha společnosti, která si vybrala určitý způsob života, nežli to, co formuje ducha jediné osoby.“⁴⁴

Pokud na faktory, které jsou námětem první části *Eseje o příčinách*,⁴⁵ pohlédneme podrobněji, můžeme odlišit tři skupiny fyziologických příčin postupujících od všeobecného k partikulárnímu. Do první skupiny zařazujeme všeobecné příčiny, které utvářejí povahu a charakter celého národa: vzduch (spolu s úvahami o pružnosti a jemnosti či naopak pevnosti orgánů v určitém podnebí, včetně otázky vhodné stravy a nápojů v různých podnebích; ř. 5–150 a 195–239 rukopisu); stravu (ř. 240–254), tato část zahrnuje i problematiku složení půdy, neboť to ovlivňuje plodiny, které v této zemi rostou, a konečně povětrnostní podmínky (ř. 255–282). Do druhé skupiny řadíme úvahy o odlišnosti obou pohlaví (ř. 283–306), tyto příčiny jsou stále poměrně obecné, neboť dělí celek lidí do dvou, případně tří skupin (Montesquieu řadí eunuchy zvlášť). „Anatomická pozorování“ pak zahajují třetí část, kde náhle přecházíme od obecných úvah až na úroveň změny povahy jednotlivého člověka. Takto komentuje sám Montesquieu přechod k novému tématu: „Všechny tyto záležitosti [menstruační perioda u žen, přítomnost semene u mužů atd.] nám dávají dostatečně pocítit tělesný rozdíl v povaze obou pohlaví. Anatomická pozorování nám umožňují sledovat zázračnou rozdílnost od jednoho člověka k druhému, tato rozličnost je taková, že snad nikdy ne-

42 Dvojice pohyb/odpočinek bývá probírána buď před, či po dvojici spánek/bdění. Pořád je stejný, jak jsme ho uvedli výše.

43 Například Boerhaave však ve svých *Institutiones* dává před pojmenováním „ne-přirozené“ přednost označení nahodilé příčiny nemoci – a ty následně rozděluje do čtyř skupin: věci, které do sebe tělo přijímá (*ingesta*), pohyby těla (*gesta*), věci, jež v sobě tělo zadržuje (*retenta*), a konečně věci, působící na tělo zevnějšku (*applicata*). Do této skupiny zařazuje stejně tak vzduch, jako oblečení, parfémy, či koupele. Boerhaave, H., *Institutiones*, § 745 (viz výše pozn. č. 20); Rather, L. J., *The “Six Things Non-natural”: A Note on the Origins and Fate of a Doctrine and Phrase*, c.d., s. 341.

44 Montesquieu, Ch. L., *Essai sur les causes qui peuvent affecter les esprits et les caractères*, c.d., s. 219.

45 Kromě analýzy těchto faktorů nalezneme v *Eseji o příčinách* několik pasáží o utváření počátku či rozbor svalového stahu.

bylo dvou lidí, jejichž orgány by byly vytvořeny ve všech ohledech stejně.⁴⁶ Po vylíčení rozdílností v anatomii lidských těl (ř. 307–331) následuje popis vzniku počitků a pasáž o eunuších. V závěru první části eseje nalezneme stručné shrnutí dopadu vášní na lidský organismus (ř. 392–402), účinku drog (výtažku z konopí a vína, ř. 403–423), odstavec o spánku a bdění (spolu s pústem, ř. 424–454) a na závěr úvahy o důsledcích samoty a nečinnosti na vlákna a tekutiny našeho těla (ř. 455–461).

Nepoměr mezi pasážemi vztahujícími se ke kvalitě vzduchu, případně pudy a stravy na straně jedné a úvahami o účinku vášní, spánku a dalších *non naturales* na straně druhé můžeme vysvětlit poukazem na cíl, který Montesquieu sleduje. Na rozdíl od výše citovaných lékařů, kteří poskytují všeobecné rady pro všechny, kdo se zajímají o vlastní tělo a zdravý způsob života, chce Montesquieu uchopit všeobecné příčiny, které formují tzv. obecný duch národa.⁴⁷ Z tohoto důvodu rozebírá měnící se povahu jednotlivců až na posledním místě a navíc relativně stručně. Vzhledem k těmto rozdílům je zároveň na místě položit si otázku, zda se Montesquieu v *Eseji o příčinách* opravdu inspiroval touto lékařskou teorií. Přítomnost rozličných příčin, nikoli pouze vzduchu či stravy, a podobnost s Arbuthnotovým pojednáním nás přitom dovádí přímo ke konceptu *sex res non naturales*, do něhož anglický lékař zasazuje své zkoumání. Rozebereme nyní podrobněji dvě oblasti, na nichž jsou zřetelně vidět styčné body mezi konceptem *sex res non naturales* a Montesquieuovým chápáním vlivu vnějších faktorů na lidskou konstituci, potažmo na lidské vášně.

Zaprvé, Montesquieu přejímá výčet *non naturales* s určitou volností, neboť se neomezuje pouze na úvahy o účinku vzduchu či stravy na pevné látky a tekutiny našeho těla, ale zabývá se též důsledky spánku, bdění nebo vášní. Například celý popis rozdílnosti obou pohlaví, spolu s popisem povahy eunuchů, patří do dvojice zadržování/vylučování; lékaři se zde zabývají otázkou možné přítomnosti spermatu u žen či vlivu menstruace na ženskou povahu. Rozdílnost mezi pohlavími se u Montesquieua projevuje „plností“, která u ženy stoupá během měsíce, dokud si krev „neporazí sama cesty“ a neopustí tělo.⁴⁸ Povaha žen je nestálá, což je dáno jednak závislostí na trvale se měnícím objemu tekutin v těle, jednak povahou vláken ženského těla. Tato vlákna totiž musí být pružnější než vlákna mužského těla, aby byla schopna zadržet

46 Montesquieu, Ch. L., *Essai sur les causes qui peuvent affecter les esprits et les caractères*, c.d., s. 237.

47 Tento pojem se vyskytuje v *Duchu zákonů*, v *Eseji o příčinách* jej nenalezneme.

48 Montesquieu, Ch. L., *Essai sur les causes qui peuvent affecter les esprits et les caractères*, c.d., s. 236.

velký objem tekutiny.⁴⁹ Druhý rozdíl mezi pohlavími spočívá v přítomnosti semene, které je v mužském těle odděleno od ostatních tekutin. U eunuchů však k tomuto oddělení nedochází, což ovlivňuje jejich tělo a přibližuje je v podobě i povaze ženám. V eseji Montesquieu dále mluví o bdění i spánku, ve *Fragmentech* k *Eseji o příčinách* nalezneme navíc pasáže věnované účinku práce na vlákna lidského těla, jež můžeme považovat za součást úvah o pohybu a odpočinku.⁵⁰

Tři ze *sex res non naturales*, které nalezneme v Montesquieuově eseji, tedy vášně duše, spánek a bdění a v menší míře též pohyb a klid, mají odlišné důsledky v případě jednotlivých lidí, takže jim nepatří místo v politické teorii a neobjevují se v *Duchu zákonů*. Nejzajímavějším případem je účinek vášni. Podnebí, které Montesquieu zkoumá ve čtrnácté knize *Ducha zákonů*, má totiž dopad na povahu lidí právě tím, že v nich určitý druh vášni vzbuzuje, a jiné vášně naopak potlačuje. Montesquieu vede spojnicí mezi vznikem počtů a odlišnými vášněmi: chladný vzduch vede ke smršťení vláken, takže se tekutiny (v tomto případě krev) rychleji dostávají směrem od končetin k srdci, a tento nával krve do srdce zvyšuje odvahu.⁵¹

V případě účinku vášni na lidské tělo se ovšem projevuje opačný vliv; nyní to jsou vášně duše, které mění kvalitu vláken lidského těla: „Jsou vášně, které dodávají vláknům pružnost, jiné, které je rozvolňují, to můžeme dokázat na jedné straně silou a mocností hněvu, na straně druhé účinkem strachu, paže klesají, nohy se ohýbají, hlas se zadržává, svaly se uvolňují, a takto bude vždy vypadat život člověka dlouho bázlivého či naopak statečného.“⁵²

Této citaci odpovídá pasáž o povaze kartuziánského mnicha z *Myšlenek*: „To není vše: když na jeho mysl působíme neustálým strachem, dojde k rozvolnění vláken jeho těla. Neboť jednou je v bázni před podivným a nelítostným nadřízeným, jednou před zbytečnými úzkostmi, které s sebou pokaždé nese mnišský život. Rozvolnění vláken vlivem strachu je přitom znatelné: neboť když je strach přehnaný (fr. *immodérée*), paže klesnou, kolena se podlomí, hlas je nezřetelný, svaly zvané *sfinktery* se uvolní.“⁵³

49 Ve stejném duchu se Montesquieu vyjadřuje též ve *Spicilegiu*: „ŽENY (JEJICH ROZMARY). Nestálost žen podle mě způsobuje tělesná příčina (*une raison physique*), neboť menstruace v nich vzbuzuje velmi významné změny každých 19 dní a tento převrat přírody musí proniknout až do mozku, který je tak více či méně ovlivněn určitým podnětem.“ Montesquieu, Ch. L., *Pensées. Le Spicilège*, c.d., myšlenka 249, s. 733.

50 Montesquieu, Ch. L., *Essai sur les causes qui peuvent affecter les esprits et les caractères*, *Fragments*. In: *Œuvres complètes de Montesquieu*. Vol. 9: *Œuvres et écrits divers* (II), c.d., s. 266.

51 Montesquieu, Ch. L., *O duchu zákonů* XIV, 2, s. 261–262. Podrobněji viz závěr článku.

52 Montesquieu, Ch. L., *Essai sur les causes qui peuvent affecter les esprits et les caractères*, c.d., s. 242.

53 Montesquieu, Ch. L., *Pensées. Le Spicilège*, c.d., myšlenka 1192, s. 408.

Tento příklad přitom není analogický s představením statečných a zjemněných národů ze čtrnácté a patnácté knihy *Ducha zákonů*, jak se domnívá G. Barrera.⁵⁴ V těchto knihách mluví totiž Montesquieu o účincích podnebí na povahu národa, tedy o statečnosti, zbabělosti či lenosti jeho příslušníků. Zde je však vztah příčiny a účinku obrácený: příliš silné vášně, jako jsou velká radost, smutek, hněv či strach, mají vliv na organismus působením na pružnost jeho vláken. V tomto případě jsou vášně příčinou, nikoli důsledkem pohybu vláken.

Zadruhé, když Montesquieu uvažuje o účinku těchto vnějších faktorů (vášních duše, drog, spánku, bdění, pohybu a klidu), zdůrazňuje vždy potřebu uměřenosti a nutnost vyhnout se výstřelkům. Sama myšlenka uměřenosti a střední míry přichází do řecké filosofie z lékařství. Domníváme se, že i Montesquieu, pro něhož je pojem uměřenosti (fr. *la modération*) jedním ze základních bodů jeho politické teorie, přejímá tento koncept právě z lékařství, přesněji z uvažování o vlivu vnějších faktorů na lidské tělo; v každém případě je tato myšlenka v souladu s jeho vlastním náhledem. Otázka změny povahy člověka či národa zde ustupuje praktickému lékařskému zkoumání: přehnané působení určité látky či jakákoli výstřednost jsou nezdravé a vedou ke slabosti ducha. Pojem „zdraví“ se objevuje dvakrát po sobě, když Montesquieu vysvětluje účinky výtažku z konopí na lidské tělo. Zdraví spočívá v „uměřených pohybech“ (fr. *les mouvements modérés*) vláken, pokojný život vyžaduje, aby se člověk vyhýbal přehnanému natahování vláken, ke kterému dochází po požití drog či alkoholu. Tyto substance totiž rozpožhávají vlákna tak prudkým pohybem, že slabší podnět na ně poté nepůsobí, takže tento počitek nedoputuje do mozku. Montesquieu se na tomto místě nezabývá změnou povahy, důležité je zdraví člověka, které je příliš nadměrným požíváním drog či neuměřeným pitím vína ohroženo.⁵⁵

Přehnanému pohybu, nebo naopak nehybnosti vláken se člověk musí vyhnout i v případě spánku či bdění. Montesquieu mluví o „příliš dlouhém spánku“, případně o „dlouhém bdění“. Nadměrně dlouhý spánek nebo odpočinek ponechává vlákna v nečinnosti, která je pro ně škodlivá; vlákna ani spirity pak nejsou schopny hbitých pohybů, které vyžaduje přenos počítka, z čehož pramení tupost ducha. Na druhé straně přehnaně dlouhé bdění spojené s půstem vede k šílenství kvůli neustávajícímu pohybu spiritů v příliš rozechvělých vláknech.⁵⁶

54 Barrera, G., *Notes*, c.d., s. 242, poznámka č. 87.

55 „Jedna dávka [výtažku z konopí] ohlupuje pouze na určitou dobu, dlouhé užívání otupuje napořád.“ Montesquieu, Ch. L., *Essai sur les causes qui peuvent affecter les esprits et les caractères*, c.d., s. 243.

56 Tamtéž, s. 243–245.

Vlákna lidského těla a možnost života ve svobodě

Předkládaná studie je vedena přesvědčením, že liberální interpretace Montesquieuova politického myšlení se musejí vyrovnat s teorií podnebí, kterou Montesquieu předkládá ve čtrnácté knize *Ducha zákonů*. Třetí část *Ducha zákonů*, do níž tato kniha spadá, totiž mnohými svými tvrzeními zdánlivě dokládá autorovo fatalistické přesvědčení o nemožnosti svobodného života v určitých zemích. Cílem studie bylo správně ukotvit teorii prezentovanou ve čtrnácté knize v rámci tehdejších lékařských teorií týkajících se fungování lidského těla, konkrétně v teorii zabývající se působením šesti ne-přirozených věcí, která má svůj původ v antice a kterou lékaři 18. století přejali a adaptovali na svoje mechanistické pojetí lidského těla. Montesquieu se ve svém mládí přírodními vědami intenzivně zabýval – a toto jeho zkoumání se promítá i do *Ducha zákonů*, který byl sepsán až o mnoho let později. Klíčové pasáže první části *Eseje o příčinách* nalezneme ve čtrnácté knize *Ducha zákonů*, jejímž námětem je potřeba rozdílných zákonů v různých podnebních a s tím související analýza role zákonodárce v jednotlivých zemích.

Tuto tezi shrnuje první věta čtrnácté knihy: „Je-li pravda, že povaha ducha a vášně srdce se od sebe velmi liší v různých podnebních, musí se zákony vztahovat jak k rozdílu ve vášních, tak k rozdílu v povahách.“⁵⁷ Následující kapitola je pak doslovným přepisem části *Eseje o příčinách*. Montesquieu ukazuje, jak podnebí, tedy různá kvalita vzduchu, ovlivňuje vlákna a tekutiny našeho těla, což má vliv na vášně i na náklonnost k rozkoším. Studený vzduch vlákna smršťuje a zkracuje, zároveň je i posiluje: „Lidé z chladných podnebí jsou tedy zdatnější. Činnost srdce a reakce konců vláken je zde lepší, tělní tekutiny jsou v lepší rovnováze, krev se lépe navrácí k srdci, takže je srdce silnější. Tato větší síla vede k mnoha důsledkům: například k větší důvěře v sebe sama, to jest k větší odvaze; lepšímu uvědomění si vlastní převahy, tj. k menší touze po pomstě; k lepšímu mínění o svém bezpečí, to jest k větší upřímnosti, k menší nedůvěře, lstivosti a intrikám.“⁵⁸

Mohutná vlákna vyžadují vydatnou stravu, což zpětně podporuje sílu vláken, činí je tučnými a pevnými. Zároveň z toho vyplývá, že vlákna nejsou schopná přijímat malé vzruchy: lidé v severských zemích tedy lépe odolávají bolesti, na druhou stranu však nejsou schopni pociťovat jemné počitky a rozkoše. Jak Montesquieu v nadsázce uzavírá: „Rusa je potřeba stáhnout z kůže, aby něco pociťil.“⁵⁹ V teplém podnebí vlákna reagují opačným způsobem: rozvolňují se, prodlužují, krev putuje k srdci příliš pomalu, takže lidé jsou báзли-

57 Montesquieu, Ch. L., *O duchu zákonů* XIV, 1, s. 261.

58 Montesquieu, Ch. L., *O duchu zákonů* XIV, 2, s. 262.

59 Tamtéž, s. 264.

ví, postrádají odvalu i sebedůvěru. Zároveň jsou v důsledku tepla jejich vlákna vystavena i těm nejmenším vzruchům, jsou schopna přijímat velmi jemné počitky, takže tito lidé jsou velmi citliví, ať již vzhledem k zakoušené bolesti, tak tváří v tvář rozkoši spojené s estetickým zážitkem či milostným vzplanutím. Svoje úvahy o vlivu tepla a chladu na lidský organismus Montesquieu dokládá zmiňovaným pozorováním ovčího jazyka při běžné teplotě a poté při zmražení. Jak jsme ukázali, Montesquieu je stoupencem iatromechanistické koncepce, vlivné lékařské teorie tehdejší doby, jejíž stoupenci navazovali na Descartovo pojetí lidského těla jako stroje. Montesquieu přímo znal jak teorie italských lékařů (Borelliho, Malpighiho, Baglivioho), tak práce holandského lékaře Boerhaaveho a ve svém náhledu na lidské tělo z jejich spisů vychází.

Důsledky přijetí této teorie a z ní vyplývajícího mechanického vysvětlení vlivu vnějšího prostředí na lidské povahy se přímo týkají otázky po možnosti života lidí ve svobodě. Montesquieu rozlišuje tři podnební oblasti: severní, jižní a oblast mírného podnebí. Jako jednu z příčin despotismu v Asii uvádí právě absenci mírného pásu: jižanské národy se zde ocitají v přímém kontaktu s národy žijícími ve velmi chladném podnebí, přičemž obě oblasti představují extrémy, které nepodporují rozšíření svobody. V rámci Evropy sice Montesquieu rozlišuje mezi teplými zeměmi jihu a studeným severem, v celosvětovém měřítku se však podle jeho mínění celá Evropa nachází v mírném pásu. V této zóně je vliv podnebí na lidskou konstituci a vášně nejslabší, postrádá sílu nutnou k tomu, aby povahu lidí trvale změnil: „V zemích s mírným podnebí (fr. *les pays tempérés*) se shledáte s lidmi nestálými, co do jejich způsobů, neřestí i ctností. Podnebí zde není tak určující, aby jim upevnilo povahu.“⁶⁰ Tu proto definují především mravy a zvyky dané země.

Na jihu (Montesquieu má na mysli především asijské země) jsou lidé přecitlivělí, bázlivi a poddajní, takže snáz podlehnou despotickému režimu, který je zotročuje. Neznamená to však, že by Montesquieu obyvatelé těchto zemí odsuzoval k životu v otroctví, vlivu podnebí lze podle něj čelit. Vysoké teploty sice vedou k ochablosti těla i ducha, o to víc je však třeba, aby morální příčiny (mravy, způsoby, náboženství, zákony) tuto pasivitu nepodporovaly, ale naopak s ní bojovaly. Dobrá výchova je v těchto zemích navýsost důležitá, neboť „čím snadněji a silněji na člověka věci působí, tím je důležitější, aby působily vhodně, aby to nebyly předsudky a aby se člověk řídil rozumem.“⁶¹ Roli zákonodárce, jíž se věnuje ve zbývajících kapitolách čtrnácté knihy, proto Montesquieu v zemích s teplým podnebí považuje za zásadní.⁶²

60 Tamtéž, s. 264.

61 Montesquieu, Ch. L., *O duchu zákonů* XIV, 3, s. 478.

62 Tuto tezi shrnuje název páté kapitoly této knihy: „Že špatní zákonodárci jsou ti, kteří podporovali špatné vlivy podnebí, a dobří ti, kteří se jim postavili.“ Montesquieu, Ch. L., *O duchu zákonů* XIV, 5.

Jakkoli vzdálené politické teorii se nám může zdát zkoumání ovčího jazyka, kterému se Montesquieu věnuje v druhé kapitole čtrnácté knihy *Ducha zákonů*, toto pozorování je plně v souladu s tím, jak Montesquieu definuje předmět svého pojednání v první knize svého díla.⁶³ Abychom správně porozuměli výzkumu, jehož výsledky nám zde ve zkratce předkládá, je nutné vycházet z lékařských teorií tehdejší doby, na něž Montesquieu navazuje. Tento „lékařský“ výzkum se přitom úzce dotýká ústřední myšlenky celého díla, totiž možnosti života lidí ve svobodě. Svým zkoumáním vlivu podnebí na lidskou konstituci (jak by řekl sám Montesquieu: na „stroj lidského těla“) se náš autor snaží pochopit, proč je podle jeho soudu otroctví v některých zemích rozšířenější než v jiných a proč je jen málo zemí svobodných.⁶⁴ V žádném případě však jeho závěry neotevívají dveře fatalismu: lidský rozum a lidská aktivita jsou, jak se Montesquieu domnívá, vždy rozhodující a pouze tam, kde se člověk neblahému souběhu přírodních a morálních příčin nepostaví, se stávají otroctví a despotie zdánlivě přirozenými.⁶⁵

63 Viz Montesquieu, Ch. L., *O duchu zákonů* I, 3, s. 21, kde Montesquieu definuje sousloví „duch zákonů“.

64 Otázka přetrvání uměřeného zřízení (které jako jediné může být zřízením svobodným) je samozřejmě složitá, za jednu ze základních příčin rozšíření despotických vlád Montesquieu považuje snadnost jejího ustavení v protikladu k uměřené vládě, což je „vrcholné dílo zákonodárství“. Montesquieu, Ch. L., *O duchu zákonů* V, 14, s. 81. V našem textu se věnujeme pouze velmi úzkému výseku problematiky toho, jak Montesquieu chápe lidské tělo a jaký vliv má toto jeho pojetí na jeho teorii podnebí a potažmo na možnost života ve svobodě.

65 Kromě již výše zmiňované kapitoly XIV, 5 viz například: „Na zemi snad není podnebí, kde by nebylo možné přimět k práci svobodné lidi. Protože zákony byly špatně udělány, lidé zlenivěli; a protože byli ti lidé leniví, byli zotročeni.“ Montesquieu, Ch. L., *O duchu zákonů*, XV, 8, s. 284.